

माध्यमिक तहमा कथा शिक्षण विधि र प्रयोगको अवस्था

सिद्धिबहादुर महर्जन

शिक्षा शास्त्र केन्द्रीय विभाग, त्रि.वि., कीर्तिपुर, काठमाडौं

siddhikirtipur@gmail.com

सार

प्रस्तुत अध्ययनमा कीर्तिपुर नगरपालिकाभित्रका आदिनाथ मा. वि., वैष्णवी मा. वि., विश्व राष्ट्रिय मा. वि., कीर्तिपुर मा. वि. र मङ्गल मा. वि. का कक्षा नौ मा अध्यापनरत शिक्षकहरूको कथा शिक्षणका सम्बन्धमा अन्तरक्रियासहित कथा शिक्षणका विधि र तिनको प्रयोगको अवस्था विश्लेषण गरिएको छ। कीर्तिपुर नगरपालिकाका सामुदायिक विद्यालयहरूमा कथा शिक्षण गर्दा पठनबोध विधिअन्तर्गत अधिकांश शिक्षकहरूले पाठको विषयवस्तु र घटनाबोधमा मात्र विद्यार्थीलाई सीमित गराएको देखियो। कथा शिक्षण गर्दा प्रयोग गरिने छलफल/प्रश्नोत्तर विधिमा अधिकांश शिक्षकले विद्यार्थी र शिक्षक बीचमा सीमित बनाई केवल पाठ्यपुस्तकको अभ्यासकेन्द्रित प्रश्नोत्तर गराएको पाइयो। कथा शिक्षणका क्रममा अधिकांश शिक्षकहरूले एकोहोरो व्याख्यान गरेको पाइयो। कीर्तिपुरका सामुदायिक विद्यालयमा कथा शिक्षण गर्दा अधिकांश शिक्षकहरूले कथाको सारांश, पात्र र मूलभावमा सीमित समीक्षा गराएको पाइयो।

विशेष शब्द : व्याख्यान विधि, प्रश्नोत्तर विधि, लेख प्रस्तुतीकरण विधि, समीक्षा विधि, पठनबोध विधि।

विषय प्रवेश

भाषा शिक्षणका सन्दर्भमा शिक्षण विधिको महत्वपूर्ण भूमिका हुन्छ। भाषा शिक्षणको सन्दर्भमा विधाअनुसार फरक फरक विधिहरू प्रयोगमा आउँछन्। अमेरिकाली प्रायोगिक भाषावैज्ञानिक एडवार्ड एन्थोनीले सन् १९६३ मा व्यक्त गरेको विचारलाई ढुङ्गेल र दाहाल (२०६३) ले उल्लेख गरेका छन्। एन्थोनीका विचारमा पद्धति एउटा सम्बन्धित मान्यताहरूको समूह हो। जसले भाषा सिकाइ एवम् शिक्षणको स्वभावबारे व्याख्या र अध्ययन गर्दछ। पद्धति स्वयम्सिद्ध हुन्छ, जसले सिकाइने विषयवस्तुको स्वभाव वा प्रकृतिको वर्णन गर्दछ (ढुङ्गेल र दाहाल, २०६३, पृ. १५०)। यसैगरी विधिका बारेमा उनको रायलाई ढुङ्गेल र दाहाल (२०६३) ले यसरी उल्लेख गरेका छन्। एन्थोनीका अनुसार “विधि भाषा सामग्रीहरूको क्रमबद्ध प्रस्तुतिका लागि एउटा समष्टिगत योजना हो। यसका अंशहरू बीच कुनै विविधता पाइँदैन। ती अंशहरू निश्चित र चुनिएका पद्धतिमा आधारित हुन्छन्। पद्धतिअन्तर्गत धेरै विधिहरू आउन सक्छन्” (ढुङ्गेल र दाहाल, २०६३, पृ. १५०)। भाषा शिक्षण सिकाइको सङ्गठनात्मक कार्यकलापलाई नियाल्दा यसका तीन प्रकारका कार्यकलाप देख्न सकिन्छ। त्यसमा पहिलो पद्धति (Approach) दोस्रो विधि (Method) र तेस्रो प्रविधि (Technique) पर्दछन्। भाषा शिक्षणमा विधि भनेको शिक्षण पद्धतिमा टेकेर विकसित हुने त्यो प्रणाली हो जसले शिक्षण

कार्यकलापमा प्रक्रियात्मक ढङ्गले पाठ्यवस्तुको माध्यमबाट भाषिक उद्देश्य प्राप्तिका लागि विभिन्न सिर्जनात्मक तथा व्यावहारिक ढङ्गबाट सान्दर्भिक सामग्रीहरूलाई विद्यार्थी बीच प्रयोग गरी पाठ्यवस्तुलाई प्रस्तुत गर्दै अगाडि बढाउने कार्यविधि वा तरिका नै शिक्षण विधि हो । विधिले एउटा पाठयोजनालाई के कसरी विद्यार्थीबीच प्रस्तुत गरी व्यावहारिक उद्देश्य प्राप्त गर्नका लागि गरिने निश्चित कार्यक्रमलाई बुझाउँछ । विधिलाई कार्य प्रक्रियात्मक शैलीका आधारमा विभिन्न वर्गमा बाँड्न सकिन्छ । ती हुन् : व्याख्यान विधि, छलफल विधि, प्रश्नोत्तर विधि, लेख प्रस्तुतीकरण विधि, तुलना विधि, समीक्षा विधि, अभिनय विधि आदि । दोस्रो भाषा शिक्षणका क्षेत्रमा अनुवाद विधि, व्याकरण अनुवाद विधि र प्रत्यक्ष विधि प्रचलित छन् । यी बाहेक दोस्रो भाषा शिक्षणमा निम्नलिखित विधिहरू प्रयोगमा रहेका छन् : साङ्केतिक विधि, मौन विधि र समग्र आङ्गिक प्रतिक्रिया विधि पठन विधि, भाषिक विधि, समुदायपरक विधि, पर्यवेक्षण विधि र ध्वन्यात्मक विधि ।

शिक्षण विधिको विकासको आधार पद्धति हो । यसबाट शिक्षण कार्य क्षेत्रमा सामग्री प्रस्तुत गर्न सिद्धान्त विश्लेषण गरिन्छ । यो परीक्षण गरिएको सिद्धान्त हो । यसले कार्य प्रणालीसँग पाठयोजनाको सामग्री कसरी प्रस्तुत गर्न सकिन्छ भन्ने जानकारी प्रदान गर्दछ । प्रशिक्षकको विचारलाई प्रयोगमा लग्ने उपाय निर्देश गर्दछ । यो प्रक्रियापरक हुन्छ । यो कक्षामा प्रस्तुत गर्ने सम्पूर्ण कार्यप्रणालीको समूह वा खाका हो । यस अध्ययनका लागि कीर्तिपुर नगरपालिकाका सामुदायिक विद्यालयमा कथा शिक्षणका लागि के कस्ता शिक्षण विधिको प्रयोग हुन्छ ? भन्ने समस्या निर्धारण गरिएको छ । यस अध्ययनमा कीर्तिपुरका सामुदायिक विद्यालयमा कथा शिक्षणका विधिहरूको अवस्था पहिचान र विश्लेषण गरिएको छ ।

अध्ययन विधि

नेपाली भाषा शिक्षणका सन्दर्भमा कुन विधि, कुन विधाको लागि बढीभन्दा बढी प्रभावकारी हुन्छ भन्ने बारे जानकारी पाउन पनि भाषा क्षेत्रमा शिक्षक र विद्यार्थीलाई उपयुक्त वा फाइदा पुग्दछ भन्ने बारे अवश्य पनि दुईमत नहोला भन्ने मान्यताका साथ कीर्तिपुर नगरपालिकाभित्रका दश सामुदायिक विद्यालयहरूमध्ये उद्देश्यमूलक नमूना छनोट विधिको आधारमा आदिनाथ माध्यमिक विद्यालय, चोभार, वैष्णवी मा. वि., भाजङ्गल, कीर्तिपुर मा. वि., कीर्तिपुर, विश्व राष्ट्रिय माध्यमिक विद्यालय, खासीबजार ढल्पा र मङ्गल उच्च मा. वि., मङ्गलटोल गरी जम्मा पाँच वटा विद्यालयका कक्षा नौ को कक्षा अवलोकन तथा निरीक्षण गरियो । छानिएका नमूना विद्यालयका बीच कथा शिक्षणमा विधिको प्रयोग कस्तो छ भनी कक्षा अवलोकन गरी निष्कर्ष निकालिएको छ ।

यी पाँचै विद्यालयका कक्षाहरूमा दोस्रो भाषी विद्यार्थीको बाहुल्य पाइयो । पाँचवटा सबै विद्यालयमा कक्षामा कक्षा नौको 'शिशिर र वसन्तको कथा' शिक्षणमा प्रयोग गरिएको शिक्षण विधि अवलोकन गरिएको थियो । यसले मा. वि. स्तरमा कथा शिक्षणका क्रममा के कस्तो विधि प्रयोग भएको छ भन्ने कुराका साथै आगामी दिनमा नेपाली भाषा शिक्षणका क्रममा कथा शिक्षणका लागि कस्तो विधि चयन गर्न आवश्यक छ भन्ने मार्गनिर्देशकका लागि पनि मद्दत पुग्नेछ ।

अध्ययनको आधार

भाषा पाठ्यपुस्तकमा समावेश गरिने विषयजन्य ज्ञानलाई संरचनागत र प्रस्तुतीकरणगत ढाँचा वा स्वरूप (खास विधा) मा ढालेर अभिव्यक्त गरिने हुँदा प्रत्येक पाठ्यांशले फरक फरक किसिमले विद्यार्थीमा रुचि जगाउँछन् भने सिक्ने कुरामा उनीहरू जागरुक पनि हुन्छन् (ढकाल, २०७४, पृ. ४८) । कथालाई प्राचीन रूपमा खोज्ने हो भने मानव सभ्यता जत्तिकै पौराणिक छ, ऐतिहासिक छ र जीवन्तता छ भन्न सकिन्छ । यस्तो पौराणिक इतिहास बोकेको कथा शिक्षणका सम्बन्धमा दुङ्गेल र दाहालले जी. ए. योकम एवम् जी. सिम्प्सनको मत उल्लेख गरेका छन् । जी. ए. योकम एवम् जी. सिम्प्सनका विचारमा The story can be justified, its recreation values alone. If a story points a moral, well and good, if it improves a language habits, so much the better, but the story must first of all be good story and story-telling must be worthwhile for its own sake. यसको तात्पर्य हो : कथाले प्रदान गर्ने मनोरञ्जनबाटै कथाको मूल्याङ्कन हुन्छ, यसले स्रोता वा पाठकलाई दिने नैतिक गुण मनोरञ्जन हो । यस्तो विद्यार्थी तथा पाठकवर्गलाई रमाइलो र मनोरञ्जन दिँदै आइरहेको छ (दुङ्गेल र दाहाल, २०७४, पृ. ५०) । शैक्षणिक दृष्टिले रोचक घटना, सरल विषयवस्तु, कथ्य भाषाको निकटता, संवादको उपयोग, वर्णनात्मकता, वाक्यात्मक सरलता, शाब्दिक सरलता तथा प्रस्तुतिगत श्रृङ्खला र कुतुहलले अन्य गद्य विधाभन्दा यो निकै आकर्षक हुन्छ (शर्मा र पौडेल, २०७४, पृ. ४७-४८) । कथा सामान्य पठन बोध क्षमताको विकासका लागि र विभिन्न विषय क्षेत्रका शब्दभण्डारको विकासका लागि पनि निकै उपयोगी हुने देखिन्छ (अधिकारी, २०६९, पृ. २०५) । कथा विधा भाषा शिक्षण क्षेत्रका क्रममा माध्यमिक तहका विद्यार्थीहरूका लागि प्रयोग हुँदै आइरहेका विभिन्न विधाहरूमध्ये एउटा महत्वपूर्ण रुचिपूर्ण विधा हो । प्राचीन समयमा कथा मौखिक दन्त्यकथाका रूपमा प्रचलित थियो । आजकल कथा विभिन्न शैलीगत रूपान्तरण हुँदै समाजको ऐना बन्न पुगेको छ । कथा विद्यार्थीवर्गको भाषिक सीपको विकासमा अपार मूल्यवान् बनेको छ । विद्यार्थीको भाषा सिकाइलाई रुचिपूर्णताका साथ प्रभावकारी र प्रभावशाली बनाउने माध्यम भएको छ । वर्तमान समयका कथाहरू प्राचीन कथाहरू जस्ता धार्मिक, सांस्कृतिक मात्र नभई विभिन्न आधुनिक वादहरूबाट सजिएर प्रयोगमा आइरहेका छन् । यथार्थवाद, प्रगतिवाद सामाजिक, मनोवैज्ञानिक लगायत धेरै नयाँ धरातलसँग नयाँ पहिरनसाथ प्रयोगमा आइरहेको छ । यसले विद्यार्थीलाई राष्ट्रले मागेअनुसार राष्ट्रभक्त, नैतिक वा समाजसेवा बनाउन सहयोग गरिरहेको छ । यसो हुनुमा भाषा शिक्षणका विभिन्न विधिहरूको आधार टेकेर कथा शिक्षण हुनु नै प्रमुख कुरा हो भन्दा अत्युक्ति नहोला । यसका सम्बन्धमा दुङ्गेल र दाहालले सीताराम चतुर्वेदीको मत उल्लेख गरेका छन् । यसमा उल्लेख भएको मतमा कथा शिक्षणको प्रमुख उद्देश्य आनन्द प्रदान गर्नु हो, जसरी गंगास्नान गर्न जाने भक्तको प्रमुख उद्देश्य गंगास्नान गर्नु हुन्छ तर त्यसका साथै अन्य देवताको दर्शन पनि हुन्छ । त्यसैगरी कथा सुनाउनुको प्रमुख उद्देश्य आनन्द प्रदान गर्नु नै हो तर त्यसमा निहित नीति, व्यवहार, शिष्टाचार आदिजस्ता उपदेशले विद्यार्थीहरूलाई प्रभावित गर्दछ (दुङ्गेल र दाहाल, २०७४, पृ. ५०) ।

कथा शिक्षणको महत्वका सन्दर्भमा ढुङ्गेल र दाहालले राइबर्नको मत उल्लेख गरेका छन् । यसमा उल्लेख भएको राइबर्नको मतमा प्रत्येक शिक्षकले राम्रो कथा सुनाउन सक्ने बन्ने प्रयत्न गर्नुपर्छ । कुनै पनि निपुण शिक्षकलाई कथा सुनाउने कलाले जति अरू कुनै कुराले आफ्नो शिक्षण कार्यमा सहयोग गर्न सक्दैन । तर कतिपय विद्वान्हरू यसमा सहमत छैनन् । उनीहरूका विचारमा कथा साध्य हो, साधन होइन । त्यसैले यसको प्रयोग साधनका रूपमा गरिनुहुन्न । कथाको गरिमा मानव अभिव्यक्तिलाई स्पष्ट पार्नमा नै निहित हुनुपर्छ (ढुङ्गेल र दाहाल, २०७४, पृ. ५०) ।

कथा भन्ने शब्द उच्चारण मात्रले पनि विद्यार्थीहरू लायित भई रमाउँछन् भन्ने कुरा माथि उल्लेख भइसकेको छ । तसर्थ कथा विधा रुचिपूर्ण विधा त हो नै यसले भाषा शिक्षणलाई सरल एवं सरस बनाउनुका साथै प्रभावकारी बनाउने गर्दछ । त्यसकारण कथा शिक्षण एउटा महत्वपूर्ण विधा हो । यसको शिक्षणमा धेरै विधिहरू प्रचलित छन् भने नयाँ आधुनिक रूपमा प्रयोग हुनुपर्नेमा कसैले नकार्न सक्दैन ।

कथाले मौन वाचन र द्रुतवाचन क्षमताको विकास गर्नका साथै भाषातत्वको ज्ञान प्रदान गर्दछ अर्थात् विद्यार्थीमा शब्दभण्डार क्षमता विकास गर्न, शब्दको संरचना तथा निर्माणसम्बन्धी ज्ञान प्रदान गर्न, वाक्यमा बनोट तथा संरचनागत सक्षमता विकास गर्नका लागि उपयोगी हुन्छ । यसका साथै कथामा प्रयुक्त नवीन शैली पहिचानसहित बोध क्षमताको विकास गर्न, कथामा प्रयुक्त विभिन्न प्रकारका शब्दहरू जस्तै: पर्यायवाची, अनेकार्थी, पारिभाषिक, प्राविधिक र विपरीतार्थी जस्ता शब्दहरूको अर्थ प्रयोगका सन्दर्भअनुसार अर्थ पहिल्याउने क्षमता विकास गर्न पनि कथा शिक्षणको भूमिका महत्वपूर्ण मानिन्छ । कथा शिक्षणले कथाको मूल आशयसहित सन्देश मनन गर्न सक्ने क्षमताको विकास गर्नका साथै कथा अध्ययनपश्चात् मौखिक र लिखित आशय तथा सारांश प्रस्तुत गर्न पनि उपयोगी हुन्छ । कथा शिक्षणले भाषा र साहित्यप्रति समान रुचि जगाउने कार्यका साथै कल्पनाशक्ति र स्मरणशक्तिको विकास गराउन उल्लेख्य भूमिका खेल्दछ । कथा शिक्षणका माध्यमबाट विद्यार्थीमा घटनाक्रम मिलाई विविध घटना, गतिविधिलाई मौखिक र लिखित रूपमा अभिव्यक्त गर्ने कौशलको विकास हुन्छ । कथा शिक्षणबाट कथाका विभिन्न तत्वहरूको वर्णन गर्न (विषयवस्तु, सारांश, मूलभाव, पात्र चरित्र, सन्देश) सक्ने क्षमताका साथै कथा पढेर कथाकार बन्न सक्षम बनाउने प्रयास पनि गरिन्छ ।

यसै क्रममा नेपाली भाषा शिक्षणका क्षेत्रमा विधागत रूपमा प्रयोगमा आउने विधिहरूलाई निम्नलिखित तालिकाबाट देखाउने प्रयास गरिएकोछ :

तालिका १. नेपाली भाषा शिक्षणको विधागत रूपमा प्रयोग हुने विधि

क्र.सं.	विधा	विधिहरू
१	कथा/उपन्यास शिक्षण विधि	१. व्याख्यान विधि २. छलफल विधि/प्रश्नोत्तर विधि ३. लेख प्रस्तुती विधि ४. गृहकार्य विधि ५. तुलना विधि ६. समीक्षा विधि ७. पठनबोध विधि
२	निबन्ध शिक्षण विधि	१. हेर र लेख विधि २. शुद्ध विधि ३. उद्बोधन विधि ४. स्वाध्ययन विधि ५. सहसम्बन्ध विधि ६. प्रश्नोत्तर विधि ७. शब्दप्रदान विधि ८. रूपरेखा विधि ९. अनुकरण वा आदर्श विधि
३	नाटक एकाङ्की शिक्षण विधिहरू	१. आदर्श नाट्य विधि २. व्याख्या विधि ३. रङ्ग अभिनय विधि ४. कक्षा अभिनय विधि ५. प्रश्नोत्तर ६. समीक्षा विधि
४	कविता शिक्षण विधि	१. गीत विधि २. खण्डान्वय विधि ३. दण्डान्वय विधि ४. अभिनयका नाट्य विधि ५. अर्थबोध विधि ६. व्यास विधि ७. तुलना अर्थबोध विधि ८. व्याख्या विधि ९. समीक्षा विधि
५	व्याकरण शिक्षण विधि	१. निगमन विधि २. आगमन विधि ३. भाषा संसर्ग प्रत्यक्ष विधि ४. भाषा पाठ्यपुस्तक विधि

यस अध्ययनमा कक्षा नौ मा कथा शिक्षण गर्दा अपनाइने विधिहरूको अवस्थालाई कक्षा अवलोकनका आधारमा विश्लेषण गरिएको छ ।

परिणाम तथा विश्लेषण

‘शिशिर वसन्तको कथा’ को शिक्षणका क्रममा शिक्षक र विद्यार्थीहरू बढी उत्साहित भएको देखियो । यस कथाको शिक्षणका क्रममा शिक्षकहरूद्वारा कथा शिक्षण विधिहरूमध्ये प्रमुख रूपमा क्रमशः पठनबोध विधि, छलफल तथा प्रश्नोत्तर र समीक्षा विधि प्रयोग भएको पाइयो । पाँचवटा विद्यालयका शिक्षकहरूले यस कथाको शिक्षणका लागि प्रयोग गरेको विधिको अवस्थालाई क्रमशः व्याख्या गरिएको छ :

पठनबोध विधि :-कीर्तिपुरका सामुदायिक विद्यालयमा कथा शिक्षणका लागि प्रयोग गरेको पठनबोध विधिको अवस्था निम्नानुसार देखियो :

तालिका २. कीर्तिपुरका सामुदायिक विद्यालयमा कथा शिक्षणमा पठनबोध विधिको अवस्था

कथा शिक्षण विधि	कार्यकलापहरू	प्रयोगावस्था
पठनबोध विधि	पाठको विषयवस्तुबोधमा सीमित	३
	घटनाक्रम मिलाउने अर्थात् घटनाबोधमा सीमित	१
	कथान्तर गर्ने तहसम्मको बोधको अभ्यास	१

कीर्तिपुर नगरपालिकाका सामुदायिक विद्यालयहरूमा ‘शिशिर वसन्तको कथा’ शिक्षण गर्दा प्रयोग भएको पठनबोध विधिअन्तर्गत ३ शिक्षकहरू पाठको विषयवस्तुमा सीमित रहेको देखियो भने १ शिक्षकहरू घटनाबोधमा मात्र विद्यार्थीलाई सीमित गराएको पाइयो भने १ शिक्षकहरूले मात्र कथान्तर गर्ने तहसम्मको बोधको अभ्यास गराएको पाइयो । यसरी

पठनबोध विधिको शिक्षणका कारण विद्यार्थीहरू सिकाइ केन्द्रित भई शिक्षकले सोधेका प्रश्नको सही जवाफ दिन सफल भएको पाइयो किनकि पठनबोधबाट उनीहरू सबैको ध्यान निरन्तर रूपमा केन्द्रित गराउन सहज देखियो। पठनबोध विधि प्रयोग गर्दा एक जना विद्यार्थीलाई पढ्न लगाएर अर्को विद्यार्थीलाई समीक्षात्मक रूपमा भाव भन्न लगाउँदा पहिलो कुरा तिनीहरूमा ध्यानपूर्वक सुन्ने बानी विकासका साथै बोध क्षमताको विकास भएको देखियो। यसबाट उनीहरूको सस्वर वाचन कलामा समेत सुधार आउने सम्भावना बढी पाइयो। यसबाट विद्यार्थीहरूमा कथाका विभिन्न तत्त्वका आधारमा समीक्षा गर्ने क्षमताको समेत विकास हुने देखियो।

छलफल/प्रश्नोत्तर विधि :- कीर्तिपुरका सामुदायिक विद्यालयमा कथा शिक्षणका लागि प्रयोग गरेको छलफल/प्रश्नोत्तर विधिको अवस्था निम्नानुसार देखियो :

तालिक ३. कीर्तिपुरका सामुदायिक विद्यालयमा कथा शिक्षणमा प्रश्नोत्तर / छलफल विधिको अवस्था

कथा शिक्षण विधि	कार्यकलापहरू	प्रयोगावस्था
छलफल/प्रश्नोत्तर विधि	विद्यार्थी र शिक्षकबीचको सीमित छलफल	३
	पाठ्यपुस्तकको अभ्यासमा रहेका सीमित प्रश्नोत्तर	१
	पाठ्यपुस्तकबाहेकका खुल्ला किसिमका जीवनोपयोगी प्रश्नोत्तर	१

कीर्तिपुरका सामुदायिक विद्यालयमा कथा शिक्षण गर्दा प्रयोग गरिने छलफल/ प्रश्नोत्तर विधिमा ३ शिक्षकले यसलाई विद्यार्थी र शिक्षक बीचमा सीमित छलफल गराएको पाइयो भने १ शिक्षकले छलफल /प्रश्नोत्तर विधिलाई केवल पाठ्यपुस्तकको अभ्यासमा रहेका सीमित प्रश्नोत्तर गर्नमा उपयोग गरेको पाइयो। केवल १ शिक्षकले मात्र कथा शिक्षणका क्रममा प्रयोग गरिएको प्रश्नोत्तर/ छलफल विधिमा पाठ्यपुस्तक बाहेकका खुल्ला किसिमका जीवनोपयोगी प्रश्नोत्तर गराएको पाइयो। यस विधिले कथाको सही बोध हुन अत्यन्त सहयोग गरेको पाइयो। यस्तो सस्वर वाचनबाट कक्षा रोचक बन्नका साथै अनुशासित र मर्यादित समेत हुने देखियो। यसबाट उनीहरूमा तार्किकता, स्वस्फूर्त, आत्मविश्वासका साथ प्रश्नोत्तर, समीक्षा र छलफल गर्न सक्ने सृजनशील अभिव्यक्ति कलाको पनि विकास हुन सक्ने देखियो। शिक्षकले विद्यार्थी बीचको छलफल तथा प्रश्नोत्तर कार्यमा चनाखो भई अवलोकन तथा निरीक्षण गरी अन्तिम सुझाव दिएर उद्देश्यअनुसार पाठ अध्यापन गर्न सफल भएको देखियो। शिक्षकहरूद्वारा सोधिएको प्रश्नमा सबै विद्यार्थीले जवाफ दिइएको पाइयो।

व्याख्यान विधि :- कीर्तिपुरका सामुदायिक विद्यालयमा कथा शिक्षणका लागि प्रयोग गरेको व्याख्यान विधिको अवस्था निम्नानुसार देखियो :

तालिका ४. कीर्तिपुरका सामुदायिक विद्यालयमा कथा शिक्षणमा व्याख्यान विधिको अवस्था

कथा शिक्षण विधि	कार्यकलापहरू	प्रयोगावस्था
व्याख्यान विधि	एकोहोरो व्याख्यान	२
	बीचबीचमा प्रश्नोत्तरसहितको व्याख्यान विधि	३

कीर्तिपुरका सामुदायिक विद्यालयमा कथा शिक्षणका क्रममा २ शिक्षकहरूले एकोहोरो व्याख्यान गरेको पाइयो भने ३ शिक्षकहरूले बीचबीचमा प्रश्नोत्तरसहितको व्याख्यान विधिको प्रयोग गरेको पाइयो । व्याख्यान विधि प्रयोग गर्दा विद्यार्थीको सिकाइ वातावरण विद्यार्थीमैत्री नभएको देखियो । व्याख्यान विधिले विद्यार्थीहरूलाई पढाइप्रति अभिरुचि अभिवृद्धि गर्न नसकेको देखियो ।

समीक्षा विधि :- कीर्तिपुरका सामुदायिक विद्यालयमा कथा शिक्षणका लागि प्रयोग गरेको समीक्षा विधिको अवस्था निम्नानुसार देखियो :

तालिका ५. कीर्तिपुरका सामुदायिक विद्यालयमा कथा शिक्षणमा समीक्षा विधिको अवस्था

कथा शिक्षण विधि	कार्यकलापहरू	प्रयोगावस्था
समीक्षा विधि	कथाको सारांश, पात्र र मूलभावमा सीमित समीक्षा कथाको सारांश, पात्र, मूलभावका साथै परिवेश र भाषाशैलीगत समीक्षा	४ र १

कीर्तिपुरका सामुदायिक विद्यालयमा कथा शिक्षण गर्दा ४ शिक्षकहरूले कथाको सारांश, पात्र र मूलभावमा सीमित समीक्षा गराएको पाइयो भने १ शिक्षकहरूले कथाको सारांश, पात्र, मूलभावका साथै परिवेश र भाषाशैलीगत समीक्षा पनि गरेको पाइयो । शिक्षकद्वारा विद्यार्थीलाई विभिन्न पक्षका आधारमा समीक्षा गर्नका लागि गरिने प्रश्नोत्तर विधिबाट विद्यार्थीले कक्षाकोठामा आर्जन गरेको ज्ञान र बोधलाई मूल्याङ्कन गर्न समेत सफल हुने देखियो ।

निष्कर्ष

कीर्तिपुर नगरपालिकाका सामुदायिक विद्यालयहरूमा 'शिशिर वसन्तको कथा' शिक्षण गर्दा प्रयोग भएको पठनबोध विधिअन्तर्गत ४ शिक्षकहरूले पाठको विषयवस्तु र घटनाबोधमा मात्र विद्यार्थीलाई सीमित गराएको देखिएकाले उनीहरूलाई कथान्तर गर्ने तहसम्मको बोधको अभ्यास गराउनका लागि मागनिर्देशका आवश्यकता रहेको देखियो । कीर्तिपुरका सामुदायिक विद्यालयमा कथा शिक्षण गर्दा प्रयोग गरिने छलफल/ प्रश्नोत्तर विधिमा ४ शिक्षकले यसलाई विद्यार्थी र शिक्षक बीचमा सीमित बनाई केवल पाठ्यपुस्तकको अभ्यासकेन्द्रित प्रश्नोत्तर गराएको पाइयो । उनीहरूलाई पाठ्यपुस्तक साधन मात्र भएकाले विद्यार्थीलाई पाठ्यपुस्तकका अभ्यासमा मात्र सीमित नबनाई खुल्ला किसिमका जीवनोपयोगी प्रश्नोत्तर कार्यतर्फ उन्मुख गराउनुपर्ने देखियो ।

कीर्तिपुरका सामुदायिक विद्यालयमा कथा शिक्षणका क्रममा २ शिक्षकहरूले एकोहोरो व्याख्यान गरेको पाइएकाले उनीहरूमा व्याख्यानलाई रोचक बनाउनका लागि के कस्ता कार्यकलाप गराउन सकिन्छ भन्ने तालिमको आवश्यकता महसुस गरियो । कीर्तिपुरका सामुदायिक विद्यालयमा कथा शिक्षण गर्दा ४ शिक्षकहरूले कथाको सारांश, पात्र र मूलभावमा सीमित समीक्षा गराएको पाइएकाले यसलाई अन्तर्वैषयिक तथा जीवनोपयोगी बनाई कक्षाकोठालाई विद्यार्थीमैत्री बनाउन आवश्यक देखियो । कथा शिक्षणका लागि प्रयोग गरिने थुप्रै आधुनिक प्रविधिको विकास भएपनि अहिलेसम्म त्यसको प्रयोग कीर्तिपुरका सामुदायिक विद्यालयमा कथा

शिक्षणमा प्रयोग भएको पाइएन । यसतर्फ पनि सरोकारवालाको ध्यानाकर्षण हुनु आवश्यक देखियो ।

सन्दर्भसूची

- अधिकारी, हेमाङ्गराज (२०६९), *नेपाली भाषा शिक्षण*, काठमाडौं : कुञ्जल प्रकाशन ।
- ढकाल, शान्तिप्रसाद (२०७४), *नेपाली भाषा शिक्षण परिचय र प्रयोग*, काठमाडौं : शुभकामना प्रकाशन ।
- ढुङ्गेल, भोजराज र दाहाल, दुर्गाप्रसाद (२०६३), *नेपाली भाषा पाठ्यक्रम, पाठ्यपुस्तक तथा शिक्षण पद्धति*, काठमाडौं : एम.के. पब्लिसर्स एण्ड डिस्ट्रिब्युटर्स ।
- ढुङ्गेल, भोजराज र दाहाल, दुर्गाप्रसाद (२०७४), *नेपाली भाषा शिक्षण*, काठमाडौं : एम.के. पब्लिसर्स एण्ड डिस्ट्रिब्युटर्स ।
- शर्मा, केदारप्रसाद र पौडेल, माधवप्रसाद (२०७४), *नेपाली भाषा र साहित्य शिक्षण*, काठमाडौं : न्यू हिरा बुक्स इन्टरप्राइजेज ।